

ที่มา: จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2554. หมู่พระมหามณเฑียร. กรุงเทพฯ: ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ สำนักพระราชวัง.

03

ศิลปกรรมในหมู่พระมหามณเฑียรกับคติจักรวาลวิทยา โบราณและพระมหากษัตริย์*

The Artistic Works inside Phra Maha Monthien and Their Relation with the Ancient Traditional Concept of Cosmology and the Royal Monarch

Received: January 16, 2023 | Revised: January 16, 2023 | Accepted: February 2, 2023

ดร.พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์**

Dr. Patsaweesiri Preamkulanan

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “พระบรมมหาราชวัง: ต้นแบบของงานช่างหลวงสมัยรัตนโกสินทร์กับสถาบันพระมหากษัตริย์” ภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง กรุงเทพมหานคร ศูนย์กลางงานช่างแห่งแผ่นดิน: ศิลปกรรมกับการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อเพิ่มคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของชาติ ประเภททุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส) ประจำปีงบประมาณ 2563 จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

This article is part of the research project “Grand Palace: The Origin of Rattanakosin-period Art and the Royal Court” TRF senior research scholarship in the fiscal year 2020.

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
อีเมล patsaweesiri@gmail.com

Assistant Professor, Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University. email: patsaweesiri@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอความสำคัญของศิลปกรรมในหมู่พระมหามณเฑียรที่มีความเชื่อมโยงกับคติจักรวาลวิทยาอย่างโบราณ และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ โดยสะท้อนผ่านศิลปกรรมต่างๆ ได้แก่ นามของพระที่นั่ง และการยกระดับความสูง การเขียนจิตรกรรมประดับฝาผนังภายในพระที่นั่งองค์ต่างๆ พระราชบัลลังก์ และการประดับประตีมารกรรมเกี่ยวกับเทวดา ศิลปกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวความคิดและความหมายที่ส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์แห่งองค์พระมหากษัตริย์ที่มีมาแต่โบราณให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์สำคัญเนื่องจากหมู่พระมหามณเฑียรเป็นมณฑลในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตลอดจนพระราชพิธีสำคัญอื่นในราชสำนักซึ่งล้วนแต่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น

คำสำคัญ: หมู่พระมหามณเฑียร, พระมหากษัตริย์, พระราชพิธี, ราชสำนัก, ศิลปกรรม

A b s t r a c t

This article aims to study the significance of Phra Maha Monthien Buildings that were built according to the ancient traditional concept of cosmology and the royal monarch. This relation is portrayed through various features, namely the name and the height of each building, the mural themes chosen for each room, the throne, and the installation of deities onto various positions. All of the aforementioned represent the concepts that support the sacredness of the royal monarch to be more prominent, consolidating the ceremonies held inside the buildings for the kings, including the coronation ceremony.

Keywords: Phra Maha Monthien, Monarch, Royal Ceremony, Royal Court, Artistic Work

1. บทนำ

หมู่พระมหามณเฑียรเป็นหมู่พระที่นั่งที่มีความสำคัญและมีความเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในพระบรมมหาราชวัง เป็นพระราชมณเฑียรแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเพื่อทรงประกอบพระราชพิธีและเป็นที่ประทับตลอดรัชสมัย และยังเป็นมณฑลพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีสืบเนื่องต่อกันมาในทุกรัชกาล การศึกษาศิลปกรรมของหมู่พระมหามณเฑียรที่ผ่านมามุ่งเน้นอธิบายข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาในการก่อสร้าง รูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นแบบไทยประเพณี และหน้าที่การใช้งานที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีที่สำคัญต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษก แต่ประเด็นที่เป็นหัวใจสำคัญอีกประการหนึ่งคือ คติความหมายตามหลักจักรวาลวิทยาอย่างโบราณที่แสดงออกผ่านงานศิลปกรรมภายในหมู่พระมหามณเฑียร และเกี่ยวข้องกับการเทิดทูนพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้ที่มีสถานะอันสูงส่งประดุจดั่งองค์สมมติเทพ ยังเป็นประเด็นสำคัญที่ยังไม่มีผู้ใดกล่าวถึงไว้อย่างชัดเจนมากนัก ดังนั้นในบทความนี้จึงจะได้นำเสนอแนวความคิดดังกล่าวที่แฝงไว้กับงานศิลปกรรมต่างๆ ในหมู่พระมหามณเฑียร โดยจะกล่าวถึงศิลปกรรมบางประการเท่าที่จะสามารถศึกษาได้เฉพาะในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณมหินทรพิมาน และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬารพิมาน

2. การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับหมู่พระมหามณเฑียร

หมู่พระมหามณเฑียรตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นในต่อเนื่องมายังเขตพระราชฐานชั้นกลางของพระบรมมหาราชวัง (ภาพที่ 1) อาณาบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่รื้อฐาน ซึ่งทำให้ยากต่อการศึกษาค้นคว้าข้อมูลได้ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ข้อมูลความสำคัญของหมู่พระมหามณเฑียรก็ได้เป็นที่รู้จักของผู้สนใจ ผ่านการตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือหลายเล่ม ที่สำคัญคือหนังสือเรื่อง “พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง” เรียบเรียงโดย ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2507 เป็นหนังสือที่ผู้เขียนได้ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาของหมู่พระมหามณเฑียรจากหลักฐานต่างๆ และภาพประกอบซึ่งขณะนั้นยังเป็นภาพขาวดำ เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการบูรณะซ่อมแซมพระบรมมหาราชวังครั้งใหญ่เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เสด็จนิวัติพระนครและประทับถาวรในราชอาณาจักร และเพื่อสนองพระราชดำริในพระองค์ที่ได้พระราชทานพระราชกระแสแนะนำว่า มหาปราสาทราชมณเฑียรและปูชนียสถานในพระบรมมหาราชวังเป็นวัตถุสถานที่มีความสำคัญและมีค่าทางศิลปะเป็นที่สนใจกันอยู่โดยทั่วไป ควรที่จะได้ค้นคว้าจัดทำประวัติขึ้นให้รู้ว่ามีค่าสำคัญอย่างไร (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ 2519: (2)) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ประวัติความเป็นมาและข้อมูลความสำคัญของพระมหามณเฑียร

รวมทั้งประวัติการบูรณะซ่อมแซมได้เผยแพร่ออกไปในวงกว้างเมื่อเกือบ 60 ปีที่ผ่านมา

หนังสือที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพระมหามณเฑียรไว้ที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งคือ หนังสือเรื่อง “สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง” พิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2531 ซึ่งปรับปรุงจากงานวิจัยของ ม.ร.ว.เน้น้อย ศักดิ์ศรี เรื่องการศึกษาวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในพระบรมมหาราชวังตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2325-2453 จึงเป็นหนังสือที่รวบรวมประวัติความเป็นมาและข้อมูลวิชาการทางด้านสถาปัตยกรรม และยังมีภาพถ่ายภายในบริเวณต่างๆ ของหมู่พระมหามณเฑียรและสถาปัตยกรรมอื่นในพระบรมมหาราชวังที่เป็นภาพสี ที่ทำให้หมู่พระมหามณเฑียรเป็นที่รู้จักเพิ่มมากขึ้น (ม.ร.ว.เน้น้อย ศักดิ์ศรี และคณะ 2531: 46-94)

จากนั้นในราว 20 กว่าปีต่อมา สำนักพระราชวังได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง “หมู่พระมหามณเฑียร” เรียบเรียงโดยนายจุลทัศน์ พยาฆรานนท์ พิมพ์เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2554 (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ 2554: 1) ซึ่งน่าจะเป็นหนังสือเล่มสุดท้ายตราบจนปัจจุบันที่อธิบายข้อมูลเกี่ยวกับพระมหามณเฑียรไว้อย่างละเอียด โดยมีเนื้อหาที่เรียบเรียงจากสองเล่มแรกและมีข้อมูลเพิ่มเติมอีกบางส่วน พร้อมภาพประกอบสีที่ทำให้เห็นรายละเอียดในแต่ละบริเวณมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ภาพของหมู่พระมหามณเฑียรได้ปรากฏสู่สาธารณะอย่างยิ่งใหญ่อีกครั้งในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562 ซึ่งทำให้ได้เห็นภาพบรรยากาศภายในพระที่นั่งต่างๆ ตลอดจนศิลปกรรมที่ประดับตกแต่งอยู่ภายในซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และสะท้อนถึงคติความเชื่อที่มีต่อพระมหากษัตริย์ที่ถ่ายทอดผ่านศิลปกรรมมาแต่โบราณ

3. ความเป็นมาและบทบาทของหมู่พระมหามณเฑียร

หมู่พระมหามณเฑียรสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2325 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยในระยะแรกเป็นอาคารเครื่องไม้ เพื่อตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรี ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนในเวลาต่อมา ซึ่งไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 1 หรืออาจเป็นงานบูรณะในรัชกาลที่ 3 แต่อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานการบูรณปฏิสังขรณ์หมู่พระมหามณเฑียรครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2373 ในรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีการแก้ไขเพิ่มเติมการตกแต่งภายในหมู่พระมหามณเฑียรและพระราชทานนามของพระที่นั่งสำคัญแต่ละองค์ไว้แยกกันอย่างชัดเจน และในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้สร้างพระที่นั่งขวางด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ พร้อมทั้งแก้ไขประตูและกำแพงแก้วที่อยู่ใกล้กัน (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ 2519: 31-33) และมีการบูรณะเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

หมู่พระมหามณเฑียรเป็นที่ประทับส่วนพระองค์และเป็นสถานที่เสด็จออกทรงงานราชการแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรี ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กระทั่งในรัชกาลต่อๆ มาก็ได้เสด็จฯ ไปประทับ ณ พระที่นั่งอื่นในพระบรมมหาราชวังที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในภายหลัง และอาจเสด็จฯ กลับมาประทับหรือทรงงาน ณ หมู่พระมหามณเฑียรได้ตามพระราชอัธยาศัย อย่างไรก็ตาม หมู่พระมหามณเฑียรยังคงมีบทบาทเป็นสถานที่สำคัญในการเสด็จออกและทรงประกอบพระราชพิธีต่างๆ มาโดยตลอดตราบจนปัจจุบัน

การบูรณปฏิสังขรณ์ที่ผ่านมาจึงมีความสำคัญที่ส่งผลต่อศิลปกรรมของหมู่พระมหามณเฑียรให้มีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และจักรวาลวิทยาอย่างโบราณ ซึ่งเป็นประโยชน์สำคัญเนื่องจากสถานที่แห่งนี้เป็นมณฑลพิธีในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกหรือการเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ตลอดจนพระราชพิธีสำคัญอื่นในราชสำนัก เช่น พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พระราชพิธี

ฉัตรมงคล เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นพระราชพิธีสำคัญที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ ศิลปกรรมที่อยู่ในหมู่พระมหามณเฑียรจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สูงเสริมความศักดิ์สิทธิ์และเน้นย้ำคติความหมายเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

4. ศิลปกรรมในหมู่พระมหามณเฑียรกับคติจักรวาลวิทยาอย่างโบราณ

คัมภีร์โลกสันฐานต่างๆ ซึ่งเป็นที่รับรู้ของชนชั้นนาในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ไตรภูมิโลกวินิจฉยกลา ได้อธิบายคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลวิทยาและสิ่งต่างๆ ในแต่ละภพภูมิซึ่งเป็นคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ ในเรื่องราวเหล่านี้มีหลายประเด็นที่เชื่อมโยงมาสู่ความศักดิ์สิทธิ์แห่งองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งได้แสดงคติความเชื่อเหล่านั้นผ่านศิลปกรรมในราชสำนักประเภทต่างๆ ที่อยู่ภายในหมู่พระมหามณเฑียร มีตัวอย่างที่อาจอธิบายได้ในหลายประเด็น ดังนี้

4.1 นามพระที่นั่งและการยกระดับความสูงจากพื้นดิน

เดิมหมู่พระมหามณเฑียรเป็นพระที่นั่งขนาดใหญ่เชื่อมต่อกัน 3 องค์ มีหลักฐานการกล่าวถึงนามพระมหามณเฑียรโดยรวมว่า “พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน” ครั้นต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามพระที่นั่งทั้ง 3 องค์ไว้แยกกันอย่างคล้องจอง คือ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬารพิมาน (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ 2519: 27)

หากพิจารณาถึงนามของพระที่นั่งแต่ละองค์จะพบว่ามีความสำคัญเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ รวมทั้งโลกสันฐานและจักรวาลวิทยาอย่างโบราณทั้งสิ้น กล่าวคือ **พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน** หมายถึงวิมานที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็นพระมหาจักรพรรดิราช สอดคล้องกับหน้าที่การใช้งานของพระที่นั่งองค์นี้ซึ่งเป็นวิมานที่ประทับบรรทม อันเป็นที่ประทับรโหฐานสูงสุดที่ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นใน อยู่ในบริเวณใจกลางของ

พระบรมมหาราชวัง ซึ่งอาจนับเนื่องได้ว่าบริเวณที่พระมหากษัตริย์เสด็จประทับนั้นก็คือศูนย์กลางแห่งจักรวาล

พระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ หรือที่มีนามเต็มว่า **พระที่นั่งไพศาลทักษิณมหินทรพิมาน** หากพิจารณาจากนามเต็มของพระที่นั่งจะพบว่ามีความหมายถึง วิมานที่ประทับของผู้เป็นใหญ่แห่งทิศใต้อันกว้างขวาง อาจอธิบายความหมายได้ว่า พระที่นั่งนี้สื่อแทนถึงชมพูทวีปซึ่งเป็นดินแดนอันกว้างใหญ่และอยู่ทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ ในคัมภีร์ที่เกี่ยวกับโลกสัณฐานมักกล่าวตรงกันถึงความสำคัญของชมพูทวีปไว้ว่าเป็นดินแดนที่อุบัติของมหาบุรุษคือพระพุทธเจ้า และพระมหากษัตริย์พรตราชซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าบุคคลอื่นใดทั้งปวง นามของพระที่นั่งไพศาลทักษิณมหินทรพิมานจึงสะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ผู้สถิตประทับ ณ พระที่นั่งนี้คือพระมหากษัตริย์พรตราชผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมราชาและเป็นผู้ปกครองชมพูทวีปตามคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ สอดคล้องกับหน้าที่สำคัญของพระที่นั่งองค์นี้ที่ใช้ในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ทั้งขั้นตอนถวายน้ำอภิเษก การถวายสิริราชสมบัติ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เครื่องบรมราชูปโภค พระแสงอัฐมาวุธ ตลอดจนพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรนั้นกระทำภายในพระที่นั่งองค์นี้ทั้งสิ้น (ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ 2519: 17-18) พระที่นั่งไพศาลทักษิณมหินทรพิมานจึงเปรียบเสมือนชมพูทวีปสถานที่อุบัติแห่งพระมหากษัตริย์พรตราช

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬารพิมาน นามของพระที่นั่งนี้หมายถึง วิมานที่ประทับของพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ทรงพิจารณาตัดสินความ จึงเป็นการสะท้อนความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์เปรียบประดุจตั้งองค์อมรินทร์ ผู้เป็นราชาแห่งเทพดาทั้งปวงที่สถิตยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรงพิจารณาตัดสินวินิจฉัยข้อราชการต่างๆ ขณะประทับ ณ พระที่นั่งองค์นี้ สอดคล้องกับหน้าที่ของพระที่นั่งซึ่งเป็นท้องพระโรงฝ่ายหน้าของหมู่พระมหามณเฑียรสำหรับเสด็จออกทรงบริหารราชการแผ่นดิน

นอกจากนามของพระที่นั่งต่างๆ ที่สอดคล้องกับคติความหมายและหน้าที่การใช้งานแล้ว สิ่งที่ควรพิจารณาอีกประการหนึ่งคือการออกแบบ

สถาปัตยกรรมหมู่พระมหามณเฑียรให้มีขนาดความกว้างใหญ่และยกระดับความสูงจากพื้นดินที่แตกต่างกัน โดยพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานมีการยกยกระดับพื้นให้สูงที่สุดคือมีความสูงจากพื้นดิน 2.40 เมตร ในขณะที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ ยกยกระดับความสูงจากพื้นดิน 2.00 เมตร และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ยกยกระดับความสูงจากพื้นดินเพียงเล็กน้อยประมาณ 0.50 เมตร (ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี 2531: 52, 64, 70) (ภาพที่ 2) ทั้งนี้ระดับความสูงจากพื้นดินของพระที่นั่งแต่ละองค์ยังสัมพันธ์กับการลดระดับเครื่องหลังคาด้วย โดยเครื่องหลังคาของพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานจะมีความสูงมากที่สุดและลดหลั่นลงมายังพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ตามลำดับ

การลดหลั่นของระดับความสูงจากพื้นดินและความสูงของเครื่องหลังคาเช่นนี้สะท้อนถึงฐานันดรศักดิ์แห่งสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นว่าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานซึ่งเป็นที่ประทับบรมมยุรมเป็นพื้นที่รโหฐานที่สำคัญสูงสุด และจากระดับความสูงซึ่งสูงที่สุดในหมู่พระมหามณเฑียรจึงอาจตีความได้ว่าพระที่นั่งองค์นี้เปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางจักรวาลในขณะที่พระมหากษัตริย์ประทับบรมมยุรมด้วย ถัดมาจึงเป็นพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ ซึ่งเป็นที่ประทับและประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งอาจเทียบได้กับชมพูทวีป และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ซึ่งเป็นท้องพระโรงฝ่ายหน้าสำหรับเสด็จออกให้ขุนนางเข้าเฝ้าฯ ซึ่งอาจเทียบได้กับการเสด็จออกขององค์อมรินทร์ ณ เทวสภา แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จประทับ ณ พระที่นั่งองค์ใด ก็อาจตีความได้ว่าบริเวณนั้นเป็นจุดที่มีความสำคัญเปรียบประดุจเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ประทับขององค์อมรินทร์ซึ่งเป็นศูนย์กลางจักรวาลตามคติความเชื่ออย่างโบราณได้เช่นเดียวกัน

4.2 จิตรกรรมฝาผนัง

จิตรกรรมฝาผนังภายในหมู่พระมหามณเฑียรเป็นศิลปกรรมอีกประเภทที่สะท้อนให้เห็นแนวความคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาอย่างโบราณ

คติซึ่งสัมพันธ์กับคติความเชื่อเนื่องในสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยจะกล่าวถึงจิตรกรรมที่สะท้อนแนวคิดดังกล่าวใน 3 ส่วน ได้แก่ 1. บริเวณท้องพระโรงหน้า อยู่ระหว่างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานและพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ 2. ภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ 3. ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ทั้งนี้ตามประวัติกล่าวว่าจิตรกรรมฝาผนังบริเวณท้องพระโรงหน้าและในพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ เขียนขึ้นตามพระราชดำริในรัชกาลที่ 3 ส่วนภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยได้เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ 4 (ราชบัณฑิตยสถาน 2511: 67) อย่างไรก็ตาม จิตรกรรมทุกส่วนได้ผ่านการซ่อมแซมแล้วในรัชกาลต่อมา แม้กระทั่งในรัชกาลปัจจุบัน

4.2.1 บริเวณท้องพระโรงหน้า

ผนังทิศเหนือ (ภาพที่ 3) อยู่ติดกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ เป็นภาพเมืองสุทัศน์นครบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยตำแหน่งใจกลางมีภาพสมเด็จพระอมรินทราบหาราชกายสีเสียวทรงเครื่องอย่างเทวดาตามแบบจิตรกรรมไทยประเพณีประทับอยู่ภายในปราสาทแวดล้อมด้วยบริวาร เบื้องขวามีภาพพระอินทร์และชายาประทับในปราสาท มีผู้มาเข้าเฝ้าซึ่งอาจเป็นบริวารของท้าวจตุโลกบาลสังเกตได้จากเครื่องประดับศีรษะและการแต่งกาย ก่อนที่จะเป็นภาพขบวนเสด็จของฝ่ายในที่เคลื่อนออกนอกประตูเมืองไปทางด้านขวา และมีภาพขบวนเสด็จของพระอินทร์ที่เคลื่อนออกจากเมืองไปทางด้านซ้ายของภาพ

ผนังด้านทิศตะวันตกและผนังด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 4) บริเวณคอสองมีภาพวิมานเทวดาอยู่ที่ยอดเสาในประธานแต่ละต้น และมีภาพวิมานเทวดาบนเขาแบบเดียวกันที่เหนือช่องบัญชาธรรมผนังของท้องพระโรงกลางซึ่งมีระดับความสูงที่ลดหลั่นลงมาจากเสาในประธาน ภาพเหล่านี้อาจมีความหมายถึงเขาสุทธบริภันต์โดยช่างเขียนได้ออกแบบให้สัมพันธ์กับระดับความสูงของช่วงเสาและระดับของภาพที่อยู่เหนือช่องบัญชา ทั้งนี้เมื่อพิจารณาร่วมกับภาพด้านทิศเหนือซึ่งเป็นภาพเมืองสุทัศน์นครอาจตีความ

ได้ว่าผนังด้านเหนือนั้นก็คือยอดเขาพระสุเมรุ ลักษณะเช่นนี้อาจเทียบได้กับจิตรกรรมเรื่องเขาพระสุเมรุและสัตตบริภัณฑ์ที่อยู่ในฉากเดียวกันเบื้องหลังพระประธานตามพระอารามหลายแห่ง

นอกจากนี้ ยังมีภาพเทวดาประทับบนสัตว์พาหนะโดยหันหน้าเยินไปตามกันอยู่ที่บริเวณคอสองทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก สันนิษฐานว่าภาพเหล่านี้น่าจะเป็นภาพเทวดานพเคราะห์ เนื่องจากสอดคล้องกับภาพที่ปรากฏในภาพสมุดไทยหมวดตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์จากสำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้แก่ พระอาทิตย์ทรงราชสีห์ พระจันทร์ทรงม้า พระอังคารทรงกระบือ พระพุธทรงช้าง พระพฤหัสบดีทรงกวาง พระศุกร์ทรงโค พระเสาร์ทรงเสือ พระราหูทรงครุฑ และพระเกตุทรงนาค (นิยะดา ทาสุนทร์ 2535: 15-23) การเขียนภาพเทวดานพเคราะห์ที่คอสองของห้องพระโรงซึ่งเป็นตำแหน่งที่อยู่สูงขึ้นไปจึงเสมือนเป็นภาพแทนดวงดาวที่คุมชะตาและโคจรในห้องฟ้ารอบเขาพระสุเมรุ แวดล้อมด้วยภาพท้องฟ้าที่เต็มไปด้วยก้อนเมฆและเหล่าเทวดานางฟ้าซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างภาพท้องฟ้าอย่างสมจริงกับเทวดาอย่างปรัมปราคดี

ผนังทิศใต้ ซึ่งต่อเนื่องกับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน (ภาพที่ 5) มีซุ้มพระทวารซึ่งมีประติมากรรมรูปช้างเอราวัณพาหนะของพระอินทร์ที่ด้านบน เสาประดับซุ้มพระทวารมีประติมากรรมรูปกระบี่ (สิง) และครุฑ และมีภาพเขียนรูปดวงตราตำแหน่งอัศรมหาเสนาบดีและเสนาบดีจตุสดมภ์บนพานแว่นฟ้าข้างละ 3 ดวง กางกันด้วยสัปทนสีแดง ซึ่งล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์แทนข้าราชการในการบริหารราชการแผ่นดินดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์ 2519: 12-13) งานประดับที่ซุ้มพระทวารนี้จึงเสมือนเป็นทางเข้าสู่ศูนย์กลางจักรวาลซึ่งตรงกับทางเสด็จฯ เข้าสู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ แวดล้อมด้วยภาพท้องฟ้าที่เต็มไปด้วยก้อนเมฆและเหล่าเทวดานางฟ้าซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างภาพท้องฟ้าอย่างสมจริงกับเทวดาอย่างปรัมปราคดี ทั้งยังมีภาพวิมานพรหมทั้งที่เป็นรูปภูมิและอรุภูมิในห้องฟ้า

สื่อแทนถึงภาพภูมิทัศน์ต่างๆ ตลอดจนมีภาพปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอย่างฟ้าร้องและฟ้าแลบที่อธิบายด้วยภาพรามสูรช่วงขวานกับนางเมขลาต่อสู้กัน ด้านตะวันตกมีภาพพระอาทิตย์ประทับราชรถเทียมราชสีห์มุ่งหน้าไปทางตะวันออกอยู่ในวงกลมพื้นหลังสีแดง ผีงตรงข้ามมีภาพพระจันทร์ประทับราชรถเทียมม้ามุ่งหน้าไปทางตะวันตกอยู่ในวงกลมพื้นหลังสีเหลือง แสดงถึงวงโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่โคจรรอบศูนย์กลางจักรวาล นอกจากนี้ ภาพอื่นที่อยู่ใกล้เคียงยังช่วยเสริมให้เห็นภาพของจักรวาลตามคติโบราณอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น ภาพครุฑและชายาในวิมานฉิมพลี ภาพกุมภภัณฑ์และชายา ภาพสัตว์หิมพานต์ต่างๆ ที่อยู่เบื้องล่างซึ่งตามคัมภีร์กล่าววาล้างเหล่านี้เป็นบริบทที่อยู่รายล้อมเชิงเขาพระสุเมรุ

ดังนั้นจึงอาจตีความได้ว่าจิตรกรรมในบริเวณท้องพระโรงหน้าได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคติจักรวาลวิทยาอย่างโบราณที่ส่งผลต่อคติความเชื่ออันเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ โดยหากพิจารณาภาพเมืองสุทัศน์นครบนเขาพระสุเมรุจากผนังด้านทิศเหนือก็อาจเชื่อมโยงได้ว่าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานคือชมพูทวีปที่อยู่ทิศใต้ของเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นดินแดนที่อุปติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชจึงสอดคล้องกับการเป็นที่ประทับบรรทมของพระมหากษัตริย์ แต่หากพิจารณาจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นหลัก ภาพจิตรกรรมที่ผนังด้านทิศใต้ รวมทั้งด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออกก็อาจสื่อได้ว่าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานก็คือศูนย์กลางจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ และพระมหากษัตริย์ก็คือองค์อมรินทร์ผู้เป็นเทวราชาซึ่งสถิตที่ศูนย์กลางจักรวาลได้ด้วยเช่นกัน สอดคล้องกับที่กล่าวในตอนต้นว่าพระมหากษัตริย์ประทับที่ใด ที่นั่นก็คือศูนย์กลางจักรวาล

4.2.2 ภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ

ในที่นี้ขอก้าวถึงเฉพาะภาพที่อยู่เหนือช่องบัญชาพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ ทั้ง 4 ทิศ (ภาพที่ 6) แต่เดิมเคยมีผู้ศึกษาไว้โดยอธิบายว่าเป็นภาพเรื่องมฆมาณพและภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นเรื่องราวที่สะท้อนคติความเชื่อเกี่ยวกับการขึ้นครองราชสมบัติและพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ของพระมหากษัตริย์ (นภาพร เล่าสินวัฒนา 2549: 70-77) แต่บางท่านก็อธิบายว่าเป็นภาพของบรรดาเทพบุตรเทพธิดา ประกอบการเล่นต่างๆ เช่น การบรรเลงดนตรี การรำฟ้อน การเล่นสกา การเล่นล้อช้าง โดยมีได้ระบุว่าภาพบริเวณนี้เป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แต่อย่างไร (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ 2554: 64) อย่างไรก็ตาม ภาพที่ผนังเหนือช่องบัญชาของพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ ทั้ง 4 ทิศนี้เป็นภาพของสรวงสวรรค์อย่างแน่นอน เนื่องจากมีภาพเทพบุตรเทพธิดาและวิมานเทวดาล่องลอยในท้องฟ้า แต่จะเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือไม่นั้นก็อาจยังไม่แน่ชัดนัก เนื่องจากไม่พบภาพพระอินทร์หรือรูปสัญลักษณ์อื่นที่จะสื่อความหมายว่าเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไว้อย่างชัดเจน แม้จะมีภาพช้างที่อาจทำให้เชื่อว่าหมายถึงช้างเอราวัณ (นภาพร เล่าสินวัฒนา 2549: 72) แต่เมื่อตรวจสอบแล้วพบว่าน่าจะเป็นภาพช้างมาตังครีเทพซึ่งเป็นช้างที่สถิตในสวรรค์ มีหน้าที่รักษาช้างต่างๆ ในโลกมนุษย์ ลักษณะสำคัญคือมีเทวดา 26 องค์รักษาอวัยวะส่วนต่างๆ โดยภาพช้างในงานจิตรกรรมที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ มีรูปแบบตรงกับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มากกว่าที่จะเป็นช้างเอราวัณที่เป็นพาหนะของพระอินทร์ ทั้งยังมีภาพช้างรูปแบบเดียวกันนี้ที่หอไตรวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (ณัฐภัทร จันทวิช 2539: 402) และในสมุดภาพตำราช้างฉบับรัชกาลที่ 1 ที่แสดงว่าเป็นช้างมาตังครีเทพซึ่งต่างจากช้างเอราวัณ (จตุพร ศิริสัมพันธ์ 2545: 23) อนึ่ง ที่กึ่งกลางของผนังด้านทิศเหนือยังมีภาพพระอิศวรประทับในวิมาน อยู่เหนือพระทวารเทวราชมเหศวรซึ่งเป็นทางเสด็จฯ ออกสู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ นับว่าเป็นการเขียนภาพที่ตรงกับในเรื่องไตรภูมิโลกสันฐานที่กล่าวไว้ว่าทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งของเขาไกรลาสที่ประทับของพระอิศวร

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าภาพบริเวณเหนือช่องพระบัญชาทั้ง 4 ทิศดังกล่าวจะเป็นภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือไม่ แต่ก็สามารถกล่าวได้ว่าเป็นภาพสรวงสวรรค์ที่เต็มไปด้วยเหล่าเทพบุตรเทพธิดา ดังนั้นหากจะเปรียบว่าพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ เหมือนชมพูทวีปซึ่งเป็นที่อยู่แห่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราช สอดคล้องกับการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่พระที่นั่งองค์

นี้ดังที่กล่าวแล้วในตอนต้น ภาพส่วนนี้ซึ่งอยู่ด้านบนของพระที่นั่งไพศาล
ทักษิณฯ ซึ่งเป็นมณฑลพระราชพิธีจึงอาจหมายถึงภาพสรวงสวรรค์ที่มีเหล่า
เทพบุตรเทพธิดาเหาะมาร่วมถวายพระพรชัยมงคลในขณะที่ทรงประกอบ
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านทิศตะวันออกและทิศ
ตะวันตกซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์และพระที่นั่ง
ภัทรบิฐอันเป็นบริเวณสำคัญในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจะ
พบว่ามีการเทพบุตรเทพธิดาจำนวนมากอยู่ในท่าเหาะ บ้างพนมมือและดิน
หน้ามายังที่ประทับ หรือหากจะเชื่อว่าภาพบริเวณนี้คือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ไม่ปรากฏภาพพระอินทร์แต่
อย่างใด จึงอาจสื่อความหมายได้ว่าภาพเทพบุตรเทพธิดาบนสรวงสวรรค์ที่
แวดล้อมนั้นกำลังถวายบังคมและถวายพระพรแด่พระมหากษัตริย์ผู้ทรงรับ
บรมราชาภิเษกในขณะนั้น ซึ่งก็คือสมเด็จพระอมรินทราบหาราชผู้ทรงเป็นเทว
ราชาพระองค์ใหม่ที่จะเสด็จมาสถิตท่ามกลางสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั่นเอง

4.2.3 ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ

จิตรกรรมภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ โดยรวมเขียนลาย
ก้านแย่งประดับที่ผนังและเสา แต่มีภาพที่น่าสนใจที่อาจเกี่ยวข้องกับคติ
จักรวาลวิทยาอย่างโบราณอยู่ที่บริเวณคอสองซึ่งมีภาพเทพบุตรเทพธิดา
เหาะล่องลอยท่ามกลางท้องฟ้าที่มีก้อนเมฆโดยมุ่งหน้าไปสู่ด้านทิศใต้ซึ่ง
เป็นที่ประดิษฐานพระราชบัลลังก์ (ภาพที่ 7) อีกส่วนหนึ่งคือภาพเทวดาที่
เป็นทวารบาลพระบัญชาด้านใน และภาพพญายักษ์จากเรื่องรามเกียรติ์ที่
เป็นทวารบาลพระทวารด้านใน (ภาพที่ 8) จิตรกรรมเหล่านี้แม้เป็นเพียง
องค์ประกอบบางส่วนภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ แต่ก็สะท้อนให้
เห็นแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาอย่างโบราณไว้ด้วย กล่าวคือ เมื่อพระมหา
กษัตริย์เสด็จประทับเหนือพระราชบัลลังก์ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ
ก็เปรียบเสมือนองค์อมรินทราบหาราชเสด็จออกยังเทวสภา โดยมีเหล่าเทพ
บุตรเทพธิดาในสรวงสวรรค์เฝ้ารับเสด็จโดยแสดงออกผ่านภาพจิตรกรรมที่

คอสองซึ่งอยู่ด้านบนและภาพเทวดาที่พระบัญชาฯ ขณะเดียวกันภาพพญายักษ์ที่พระทวารนั้น นอกจากจะเป็นตัวละครสำคัญจากเรื่องรามเกียรติ์ที่ทำหน้าที่ทวารบาลแล้ว ยังอาจเป็นภาพสัญลักษณ์ที่สื่อแทนพิภพอสุราชที่อยู่เบื้องล่างของเขาศุเมรุที่ประทับของพระอินทร์ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อีกด้วย จึงแสดงออกผ่านภาพยักษ์ที่บานพระทวารซึ่งอยู่แวดล้อมพระที่นั่งในระดับที่ต่ำกว่าพระราชบัลลังก์ซึ่งเสมือนเขาศุเมรุคงจะได้กล่าวถึงต่อไป

4.3 พระราชบัลลังก์

ในที่นี้จะกล่าวถึงพระราชบัลลังก์ 2 องค์ที่ประดิษฐานภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ซึ่งเป็นท้องพระโรงของหมู่พระมหามณเฑียร คือ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน และ พระแท่นมหาเศวตฉัตร (ภาพที่ 9) ซึ่งล้วนเป็นงานประณีตศิลป์ทำด้วยไม้จำหลักลายปิดทองประดับกระจกสีที่สะท้อนถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาอย่างโบราณและเกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์

พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน ประดิษฐานอยู่ตอนในสุดของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ นามของพระที่นั่งสอดคล้องกับรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นพระที่นั่งบุษบกเรือนยอดอย่างไทยประเพณี ขนาบข้างด้วยฉัตรทอง 7 ชั้น ส่วนรองรับบุษบกเป็นชุดฐานสิงห์ประกอบประติมากรรมเทพนมเรียงเป็นแถวที่ท้องไม้และประดับลายกระจังเหนือหน้ากระดานบน ด้านข้างของบุษบกประกอบด้วยเกรินที่มีลักษณะอ่อนโค้งทั้งด้านซ้ายและขวา ทั้งหมดตั้งอยู่บนชุดฐานสิงห์ยกเก็จที่มีความสูงซ้อนขึ้นประดับลวดลายไทยที่ชั้นหน้ากระดานล่างและบน มีประติมากรรมครุฑยุคนาคประดับเรียงรายที่ท้องไม้ ด้านบนเป็นพนักรูปประกอบเสาหัวเม็ดทรงมณฑปซึ่งรองรับพระที่นั่งบุษบก โดยชุดฐานที่ประกอบขึ้นล่างนี้ทำให้องค์พระที่นั่งมีขนาดความสูงจากพื้นท้องพระโรงเป็นอย่างมาก

ด้วยองค์ประกอบทั้งหมดนี้ ส่งผลให้ภาพพระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมานเสมือนวิมานพระอินทร์หรือปราสาทไพชยนต์ที่สถิต

บนเขาพระสุเมรุซึ่งควรค่าแก่พระมหากษัตริย์ผู้เป็นสมมติเทพ โดยแสดงความยิ่งใหญ่แห่งเรือนฐานันดรสูงด้วยบุษบกยอดแหลม แสดงสัญลักษณ์แห่งความสูงของเขાพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาลด้วยชุดฐานที่มีการซ้อนขึ้นเพิ่มระดับความสูง และตกแต่งด้วยรูปครุฑยุดนาคซึ่งเชื่อว่าเป็นสัตว์หิมพานต์ที่อาศัยอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ ครุฑเหล่านี้อยู่ในท่ากางปีกจึงเสมือนว่ากำลังเหาะอัญเชิญองค์พระที่นั่งหรือพระวิมานให้ลอยลอยอยู่ในอากาศ รับกับการประดับด้วยรูปเทพนมซึ่งอาจหมายถึงเทวดาบนสวรรค์เบื้องล่างหรือเทวดาที่เป็นบริวารของพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระราชบัลลังก์อีกองค์หนึ่งที่อยู่ด้านหน้า คือ พระแท่นมหาเศวตฉัตรอยู่ในผังสี่เหลี่ยม พระแท่นมีความสูงซ้อนชั้นลดหลั่นกัน แต่ละชั้นประดับลวดลายไทย โดยชั้นแรกเป็นฐานสิงห์ ถัดขึ้นไปเป็นชั้นครุฑยุดนาคและชั้นเทพนมตามลำดับ ด้านบนเป็นพนักประกอบเสาหัวเม็ดทรงมณฑปและกระพอง เว้นช่วงที่ด้านหน้าสำหรับประทับนั่งห้อยพระบาท เบื้องล่างที่ด้านหน้ายกเก็จเป็นแท่นลดสำหรับรองรับพระบาท

พระแท่นมหาเศวตฉัตรเป็นพระราชบัลลังก์สำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จออกมหาสมาคมในพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา โดยเจ้าพนักงานจะอัญเชิญพระที่นั่งพุทธานุภาพจนสิงหาสน์ซึ่งเป็นพระที่นั่งที่ตกแต่งด้วยศิลปะไทยประเพณี และมีขนาดย่อมกว่า ขึ้นทอดบนพระแท่นมหาเศวตฉัตรอีกชั้นหนึ่งเป็นพระราชบัลลังก์ ตั้งโต๊ะทองทอดเคียงสองข้าง และประดับต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่มุมทั้ง 4 ของพระราชบัลลังก์ เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จประทับนั่งห้อยพระบาทเหนือพระที่นั่งพุทธานุภาพจนสิงหาสน์ที่ซ้อนอยู่เหนือพระแท่นมหาเศวตฉัตรในพระราชพิธีสำคัญดังกล่าว จึงเปรียบเสมือนองค์อมรินทร์ที่ประทับบนยอดเขาพระสุเมรุที่แสดงออกผ่านพระราชบัลลังก์ที่มีความสูงตระหง่าน และตอกย้ำแนวคิดนี้ด้วยผ้าทิพย์ด้านหน้าของที่ประทับซึ่งประดับรูปช้างเอราวัณพาหนะแห่งพระอินทร์ รวมทั้งการประดับสัญลักษณ์รูปครุฑยุดนาคและเทพนมที่ฐานแต่ละชั้นของพระราชบัลลังก์เพื่อสื่อแทนภพภูมิ

ของสิ่งต่างๆ ในจักรวาลที่อยู่เบื้องล่างของเขาพระสุเมรุ เช่นเดียวกับเมื่อประทับเหนือพระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน ขณะเดียวกันต้นไม้เงินต้นไม้ทองที่ประดับมุมของพระราชบัลลังก์ก็เปรียบเสมือนสัญลักษณ์แทนป่าหิมพานต์ที่อยู่ในทวีปเชิงเขาพระสุเมรุที่ประทับอันเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล

4.4 ชุ่มพระทวารที่ด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งโถงชิดด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ และสร้างพระทวารที่สำคัญอีก 2 แห่ง คือ พระทวารเทวภิบาล และพระทวารเทเวศร์รักษา ที่ทับหลังของพระทวารเทวภิบาลบานกลางซึ่งเป็นทางเสด็จพระราชดำเนินมีภาพปูนต่ำปิดทองรูปเทวดา 2 องค์ในท่าเหาะ องค์หนึ่งเฝ้าพระขรรค์ อีกองค์อยู่ในท่าอัญชลี ส่วนทับหลังของชุ่มพระทวารเทเวศร์รักษามีรูปเทวดาเหาะถือพระขรรค์ ขนาบข้างด้วยยักษ์ 2 ตน ประติมากรรมรูปเทวดาทั้งสองแห่งคงสร้างขึ้นเพื่อให้พ้องกับนามของพระทวารและเป็นการถวายพระพรแด่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์เมื่อเสด็จพระราชดำเนินผ่าน

นอกจากนี้ ที่ทับหลังของพระทวารด้านทิศตะวันตกและตะวันตกไกลพระที่นั่งโถงที่อยู่ด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ (ภาพที่ 10) ยังมีประติมากรรมปูนต่ำปิดทองรูปเทวดาทั้งด้านในและด้านนอก รวมทั้งสิ้น 4 ภาพ เชื่อว่าเป็นภาพท้าวจุลโลกบาลซึ่งเป็นเทวดาที่อยู่ประจำทิศทั้ง 4 รอบเขาพระสุเมรุ โดยภาพประดับทับหลังพระทวารทิศตะวันตก ด้านหนึ่งเป็นภาพท้าววิรูปักษ์ เทวดาประจำทิศตะวันตก สวมมงกุฎยอดนาค ถือศรนาค และมีนาคเป็นบริวาร อีกด้านเป็นภาพท้าวเวสสุวรรณ เทวดาประจำทิศเหนือ สวมมงกุฎยอดน้ำเต้า ถือกระบอง มียักษ์เป็นบริวาร ส่วนภาพประดับทับหลังพระทวารทิศตะวันออก ด้านหนึ่งเป็นภาพท้าววิรุฬหก เทวดาประจำทิศใต้ สวมมงกุฎยอดหางไก่ ถือทวนหรือหอก มีกุมภภัณฑ์เป็นบริวาร อีกด้านเป็นภาพท้าวอถรรุ สวมมงกุฎยอดเดินหน ถือพระขรรค์ มี

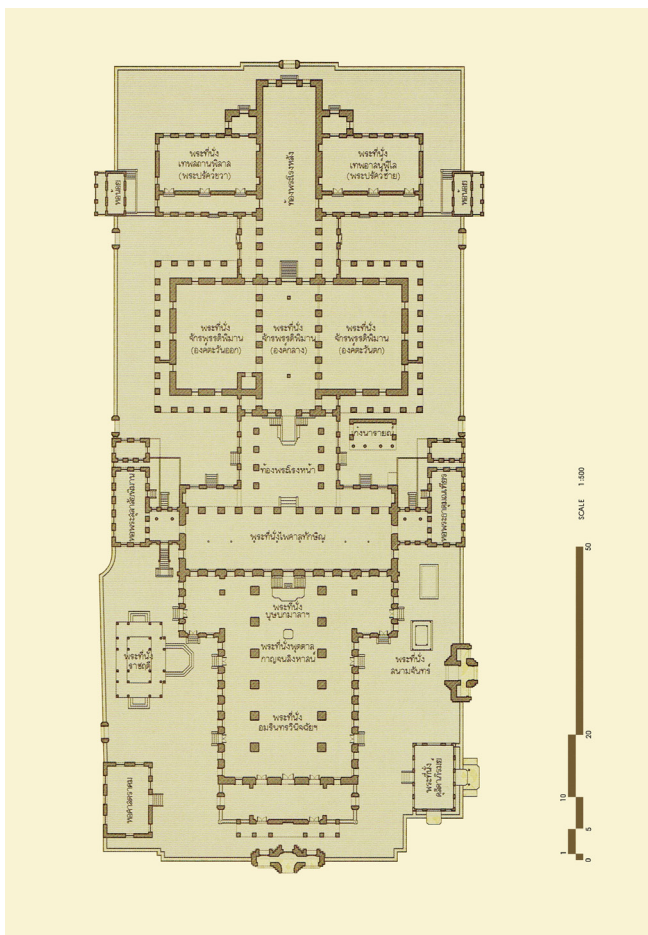
คนธรรมดาเป็นบริวาร ทั้งนี้ประติมากรรมนูนต่ำรูปท้าวจตุโลกบาลเหล่านี้ยังน่าจะสัมพันธ์กับการสร้างยอดของซุ้มพระทวารที่มียอดเป็นทรงมงกุฎและประดับด้วยเศียรเทวดาจำนวน 4 องค์ที่เรียกว่าประตูยอดพรหมพักตร์ ซึ่งอาจจะหมายถึงท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ด้วย

การประดับซุ้มพระทวารทิศต่างๆ บริเวณด้านหน้าของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ด้วยประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับเทวดาและจตุโลกบาลดังกล่าวสะท้อนถึงคติความเชื่อว่าบริเวณประตูทางเข้าพระที่นั่งเหล่านี้เปรียบประดุจสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาอันเป็นสวรรค์ชั้นแรกสุดในฉกามาพจรที่อยู่รายล้อมเขาพระสุเมรุ ก่อนที่จะเข้าสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ซึ่งเปรียบได้กับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ นั่นเอง

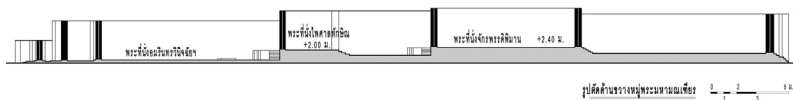
5. สรุป

จากศิลปกรรมประการต่างๆ ในหมู่พระมหามณเฑียรดังที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นแนวความคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาอย่างโบราณและคติความเชื่อเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ว่าทรงเปรียบประดุจองค์อมรินทราธิราช ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ศิลปกรรมเหล่านี้ทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวความคิดและความหมายที่มีมาแต่โบราณให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ทั้งยังส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์สำคัญแห่งพระมหากษัตริย์ซึ่งจะเป็นประโยชน์สำคัญเนื่องจากหมู่พระมหามณเฑียรเป็นมณฑลในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตลอดจนพระราชพิธีสำคัญอื่นในราชสำนัก

ภาพที่ 1 แผนผังหมู่พระมหามณเฑียร
(ที่มา: ปรับปรุงภาพจาก จุลทัศน์ พยาธรานนท์, หมู่พระมหามณเฑียร (กรุงเทพฯ: ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ สำนักพระราชวัง, 2554), 18.)

ภาพที่ 2 ระดับพื้นของพระที่นั่งทั้ง 3 องค์ ในหมู่พระมหามณเฑียร

ภาพที่ 3 จิตรกรรมที่ผนังทิศเหนือ ห้องพระโรงหน้า
(ที่มา: จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, หม่อมพระมหามณเฑียร, 36.)

ภาพที่ 4 จิตรกรรมที่ผนังทิศตะวันออก ห้องพระโรงหน้า
(ที่มา: ม.ร.ว.เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ: สำนัก
ราชเลขาธิการ, 2531), 59.)

ภาพที่ 5 จิตรกรรมที่ผนังทิศใต้ ห้องพระโรงหน้า
(ที่มา: จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, หมู่พระมหามณเฑียร, 35.)

ภาพที่ 6 จิตรกรรมในพระที่นั่งไพศาลทักษิณฯ
(ที่มา: จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, หมู่พระมหามณเฑียร, 50.)

ภาพที่ 7 ภาพเทวดาที่คอสองในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ
(ปรับปรุงภาพจาก ม.ร.ว.ณรงน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง, 69.)

ภาพที่ 8 ภาพยักษ์จากเรื่องรามเกียรติ์ที่พระทวารพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ
(ที่มา: จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, หมู่พระมหามณเฑียร, 117.)

ภาพที่ 9 พระราชบัลลังก์ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ
(ที่มา: จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, หมู่มะมามณเฑียร, 108.)

ภาพที่ 10 ประติมากรรมเทวตาที่ซุ้มพระทวารใกล้กับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ

บรรณานุกรม

- จิตพร ศิริสัมพันธ์ และคณะ, 2545. **ตำราช่างฉบับรัชกาลที่ 1**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, 2554. **หมู่พระมหามณเฑียร**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ สำนักพระราชวัง.
- ณัฐภัทร จันทวิช, 2539. **ช่างต้น สัตว์มงคลแห่งพระจักรพรรดิ เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร ร่วมกับ บริษัทคาร์ลสเบอร์ก บริวเวอรี่ (ประเทศไทย).
- นภาพร เล้าสินวัฒนา, 2549. **การเสด็จขึ้นครองราชย์: พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์ แห่ง “สมมติเทวราช”**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- นิยะดา ทาสุนธ์, 2535. **ตำราภาพเทวรูปและเทวดานพเคราะห์**. กรุงเทพฯ: กองหอสมุดแห่งชาติ.
- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ, 2531. **สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง.
- ราชบัณฑิตยสถาน, 2511. **ตำนานวัตถุสถานต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง สถาปนา**. พระนคร: บริษัทประชาช่าง.
- แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, ม.ร.ว., 2519. **พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง.

